

razmerah določenega ozemlja še bolj zaokroženo sliko.

Marsikatera kmečka domačija kot tudi meščanska hiša hrani še danes svoje *hišne arhivalije*, ki segajo tudi daleč nazaj. Če zvemo za take primere, lahko napravimo dvojno dobro delo. Predvsem bomo skušali pridobiti odkrite arhivalije za ustrezni arhiv, hkrati se pa lotimo tudi njihove obdelave. Na podlagi kmečkega hišnega arhiva se da mogoče lepo obdelati razvoj tiste kmetije. Študija o tej domačiji bo pa obenem služila kot dober donesek k splošni sliki naše kmečke posesti v prejšnjih stoletjih.

Prav posebno pa naravnost poziva zlasti naše zgodovinarje na podeželju k obdelavi obsežno gradivo iz dobe *narodnoosvobodilne borbe*. Saj ni muzeja na našem podeželju, ki ne bi imel bogatih arhivalnih zbirk iz tega časa. Kot dopolnilo arhivskega materiala bomo pritegnili tudi gradivo, pridobljeno na osnovi spominov borcev in drugih prič iz dobe naše revolucije. Vendar se moramo zavedati, da so pričevanja po spominu le sekundaren vir, ki ga moramo obravnavati nadvse kritično. Čas bi že bil, da preidemo od zbiranja gradiva te vrste tudi v njegovo obdelavo, da damo zaključne študije za posamezne krajevno omejene pre-

dele. Taki kritično napisani doneski bodo prav gotovo silno dobrodošli zgodovinarju, ki bo pisal sintetično zgodovino naše revolucije dobe.

V svojih izvajanjih sem se dotaknil le bežno, daleč od vsake ambicije po izčrpnosti, problemov, ki jih je mogoče rešiti na osnovi pristopnega gradiva tudi na podeželju. Pri izbiranju tem našega krajevnogodovinskega raziskavanja naj nas usmerja predvsem razpoložljiv material. Zelo opazna napaka nekaterih avtorjev je, da se lotevajo težkih vprašanj iz pravadnine ali srednjega veka, za katera nimajo potrebnih virov. Nikar si ne postavljajmo preširokih ciljev, ki jih ne bomo mogli doseči. Izhajajmo iz realnih tal. Izberimo si raje ožja področja, lotimo se manjših nalog, a te naloge opravimo vestno, točno in izčrpno. Naša analiza mora biti solidna, pri čemer se zavedajmo, da analitično delo ni lahko. Pri sintezi bodimo pametni in nikar ne generalizirajmo ugotovitev, ki so utemeljene samo za določeno ozemlje in časovno omejeno dobo. Prav tako se pa izogibljajmo še večje nevarnosti, ki nam preti, če apriorno, nekritično deduciramo na posamezne kraje splošne rezultate, ki so ugotovljeni za širše ozemlje.]

STAVKE LJUBLJANSKEGA DELAVSTVA V LETIH 1871—1874 IN USTANOVITEV PRVIH SINDIKATOV V LJUBLJANI

DR. RUDI KYOVSKY

Razvoj kapitalizma v Avstro-Ogrski in hitri porast števila delavcev sta v zvezi s težkimi socialnimi razmerami, v katerih je živel proletariat, sprožila zahtevo po organizaciji delavstva tako v političnem kakor tudi v strokovnem pogledu. Nezadovoljstvo delavstva se je pojavilo relativno že zgodaj in je prišlo do izraza v stavkah na primer leta 1722, ko so na Dunaju začeli stavkati »Wiener Schuknechte«. V tem obdobju so stavko imeli za upor, ki se je kaznoval s smrtno kaznijo.¹ Nova ustavna doba, sprejem liberalnih zakonov o svobodi zborovanja, društev, tiska itd. so omogočili precejšen razmah meščanskega političnega in kulturnega življenja. Seveda so bile vse te svoboščine omejene le na meščanski razred. Delavski razred si je v trdi borbi izbojeval zakon »o koaliciji«, ki je šele omogočil razvoj delavskega političnega in ekonomskega gibanja. Seveda je v 70 letih prejšnjega stoletja meščanski razred trdo držal vaje ti v

rokah in z vsemi zakonitimi in nezakonitimi sredstvi skušal preprečiti razvoj delavskega gibanja. Ko se je na Dunaju ustanovilo delavsko izobraževalno društvo kot matica avstrijskega delavskega političnega gibanja, so se podobna društva ustanovljala povsod drugod in tako tudi na slovenskem ozemlju. Enako je bilo z delavskimi sindikati. Kljub koalicijskemu zakonu je obrtni red iz leta 1859 preprečeval razvoj delavskega sindikalnega gibanja. Glavno borbena sredstvo delavskega razreda je bila stavka. Zato so skušali kapitalisti z vsemi sredstvi preprečiti na eni strani samo ustanavljanje sindikatov, na drugi strani pa tudi zadušiti sleherni pojav mezdne gibanja. V ta namen je služil tudi znameniti § 85 obrtnege reda, ki je skušal na drakoničen način preprečiti stavke. Delavska organizacija, ki je hotela organizirati stavko, ni mogla tega storiti kolektivno, temveč je moral vsak posamezen delavec posebej odpovedati delov-

no razmerje. Tako so delodajalci in politična oblast pravočasno zvedeli za namere delavcev in skušali z vsemi sredstvi stavke preprečiti. Pri tem ravno niso izbirali sredstev. Vlada je v večini primerov uporabljala zakon od 27. julija 1871 o ureditvi izгона in odgonstva in je proti organizatorjem stavk uporabljala zakon, ki je bil naperjen zoper potepuhe, prostitutke in bivše kaznjence. Poleg tega je v sporazumu z vojnim ministrstvom klicala organizatorje delavskega gibanja k vojakom. Že l. 1874 je vlada sprejela ukaz, po katerem je lahko v primeru stavk zaposlila v obratih, kjer se je stavkalo, vojaštvo.² Če se je delavec kljub vsem grožnjam in nevarnostim, ki so ga čakale, odločil za stavko in ni delovnega razmerja pravočasno odpovedal, ga je zadela sankcija § 85 obrtnega reda, ki se je glasila: »Če pomožni delavec pred časom imetnika obrta zapusti brez zakonito priznanega vzroka (§ 82 c in 101), zakrivi prestopok obrtnega reda in naj se kaznuje po določilih tega reda. Vrh tega ima imetnik obrta pravico pomožnega delavca po oblastvi prisiliti, da se vrne v delo za čas, kar ga še manjka in zahtevati povračilo za storjeno mu škodo.« Delodajalci so se pridno posluževali teh pravic, pri čemer so uživali vso potrebno pomoč mestnih policij, vseh mestnih oblasti, okrajnih glavarstev, deželnih vlad tja do notranjega ministrstva.

V svoji razpravi o razvoju delavskega gibanja za opisano obdobje sem skušal podati sliko socialnih razmer, v katerih je živel slovenski proletariat v opisanem obdobju, kakor tudi organizacijo, ki je imela svojo trdno podlago v ljubljanskem izobraževalnem društvu. Iz opisanih dogodkov je razvidno, da je bil Matija Kunc vodja takratnega ljubljanskega delavskega gibanja.^{2a} Zato je tudi razumljivo, da je prvo mezдно gibanje, ki je zajelo ljubljansko delavstvo, bilo ravno mezдно gibanje krojačev, v katerem je igral vodilno vlogo mladi, takrat komaj 18-letni krojaški pomočnik Matija Kunc. Ljubljansko, meščanstvo je bilo po meščanskem, zlasti nemškem časopisju dobro in sproti informirano o stanju delavskega gibanja v svetu. Stavkovni val, ki je zajel preko Nemčije tudi Avstrijo, je postal predmet izrednega zanimanja ljubljanskega časopisja, ki je z izredno pozornostjo spremljalo razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja. Do prve delavske stavke je prišlo v Ljubljani v obdobju Pariške komune, ki je razgibala tudi ljubljansko meščanstvo v času, ko je prišel v Ljubljano znani delavski voditelj Most in ko je ljub-

Matija Kunc

ljansko delavstvo pod Kunčevim vodstvom napovedalo ljudsko zborovanje za 5. april 1871. V tem razgibanem obdobju je prišlo v Ljubljani do »strikestavke«, ki pa seveda ni bila prva stavka delavstva na slovenskem ozemlju. Že poprej so stavkali delavci v Mariboru, leta 1869 pa je stavka v Trstu zahtevala tudi prvo smrtno žrtev delavca Trosta, ki ga je med stavko ubila policija.³ O prvi stavki ljubljanskega delavstva je pisal Rudolf Golouh.⁴ Stavka se je končala z lepim uspehom stavkujočih, ker so mojstri privolili v povišanje mezd za 20%. Posledica stavke je bila tudi ustanovitev »krojaške asociacije«, krojaške zadruge, ki so jo organizirali stavkujoči krojaški pomočniki in ki je imela svojo poslovalnico nasproti »Radeckyjevemu mostu« v hiši lekarnarja Eggenberga. Med stavko so stavkujoči krojaški pomočniki ustanovili tudi posebno strokovno blagajno, v katero je ljubljansko delavstvo, organizirano v Delavskem izobraževalnem društvu, vplačalo znesek 50 goldinarjev. Že poprej, ob stavki tiskarjev na Dunaju, so ljubljanski delavci, organizirani v svojem Strokovnem društvu tiskarjev v Ljubljani, poslali pomoč na Dunaj. Stavkujoči krojaški pomočniki so uspeli tudi v tem, da so sklenili z delodajalci kolektivno pogodbo. Krojaški pomočniki pa tudi po uspeli stavki niso mirovali. 17. septem-

bra 1871 so se ponovno sestali in na tem sestanku je poročal Matija Kunc. Opozarjal je člane na potrebo enotnosti, na potrebo, da pomočniki vztrajajo pri kolektivni pogodbi, obenem je govoril o »škandaloznih zdravstvenih razmerah«, v katerih delajo krojaški pomočniki in vajenci. Na tem zborovanju so krojaški pomočniki sprejeli resolucijo, ki je opozarjala oblasti na težke posledice rastoče draginje in na sklep, da bodo krojaški pomočniki vztrajali pri kolektivni pogodbi, do katere so prišli po uspeli stavki. Nadalje so krojaški pomočniki v resoluciji zahtevali, da se izboljšajo delovni pogoji, zlasti da se odpravijo obupne nehygienske razmere, ki ogrožajo zdravje zaposlenih delavcev. Končno so zborovalci sklenili, da obdržijo kot stalno ustanovo stavkovno blagajno, ki so jo v času stavke ustanovili.⁵ V ljubljanskih arhivih sem ugotovil konkreten primer, ko so se delodajalci posluževali že omenjenega člana 85 obrtnega reda in delavca, ki je zapustil delo, s silo prignali nazaj na delo. Zato je res treba občudovati pogum in organizacijsko sposobnost takratnega delavskega vodstva, ki je v najtežjih pogojih ekonomskega pritiska in policijskega terorja že leta 1871 uspešno organiziralo prvo delavsko stavko v Ljubljani.

Stavka krojaških pomočnikov pa ni bila edina stavka leta 1871. V policijskih zapisnikih ljubljanskega mestnega magistrata sem ugotovil, da so tega leta prvič v zgodovini slovenskega delavskega gibanja stavkale tudi žene delavke. Do stavke je prišlo 24. julija 1871 v tovarni kantitov Avgust Tschinkel-Söhne. Vse delavke so zaradi nemogočih delovnih pogojev razen šestih dne 22. julija 1871 zapustile delo. Vodstvo tovarne je ovadilo ljubljanski policiji delavke: Marjeto Messnitz, Agnezo Jeriha, Terezijo Dimnik, Heleno Borštinar, Marijo Dolničar, Marijo Černe, Marijo Čelesnik, Marijo Sojer, Ivano Osinek, Terezijo Grablovic, Ivano Dimnik, Marijo Bučar in Katarino Krušič. Ovadba je zatrjevala, da sta Marija Osinek in Marija Čelesnik organizatorki stavke. Tovarna je predlagala kazenski pregon Marije Osinek z utemeljitvijo, da je svoji sestri zapretila, da bo naslednjega dne na pokopališču »pri sv. Krištofu«, če pride na delo. Zaradi tega je predlagala kazenski pregon na podlagi koalicijskega zakona iz l. 1870. Tovarna je odpustila z dela stavkujoče, policija je vse delavke zaslišala in nagnala nazaj na delo, le Marija Osinek in Marija Čelesnik sta po policijskem poročilu »vztrajali pri svojem«. Vse stavkujoče delavke so

bile zopet sprejete na delo razen Osinekove in Čelesnikove, ki sta bili odpuščeni in sta prišli na črno listo.⁶

Naslednje leto je zelo pomembno za razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja v Ljubljani. Gibanje, ki so ga sprožili krojaški pomočniki, je zajelo celo vrsto drugih obrti in industrijskih panog. Zopet so bili na čelu gibanja ljubljanski krojaški pomočniki. Za 19. februarja 1872 so v gostilno »zur Sternwarte« sklicali shod, na katerem so želeli razpravljati o stavki na Dunaju ter o pomoči, ki bi jo naj nudili ljubljanski delavci tamkajšnjim svojim tovarišem.⁷ V tem obdobju je prišlo tudi v Gradcu do hudih nemirov in spopadov med delavstvom in policijo. Ker je ljubljansko meščanstvo dolžilo ljubljansko Delavsko izobraževalno društvo povezave s temi dogodki, je o tem razpravljalo društvo na svojem sestanku in je na predlog takratnega funkcionarja ljubljanskega Delavskega izobraževalnega društva Roberta Wagnerja bil sprejet sklep, da ljubljansko društvo nima nikakršnih zvez z dogodki v Gradcu. Očividno je, da se je društvo tako skušalo izogniti policijskemu pregonu.⁸ Na shodu, na katerem so ljubljanski krojači sklenili poslati na Dunaj pomoč 20 goldinarjev, in sicer za stavkovni sklad, je govoril Matija Kunc. Omenil je borbo med kapitalom in delom ter trdil, da je delo blago, katerega cena se ravna po zakonu ponudbe in povpraševanja. V tem govoru je opozarjal zborovalce na potrebo po ureditvi normalnega delavnika, dalje na potrebo ustanovitve proizvodnih zadrug. V istem govoru se je govornik dotaknil tudi važnosti političnih pravic, to je upravičene delavske zahteve po splošni volilni pravici. Obenem je Matija Kunc poudarjal važnost kolektivnih pogojev za delavski razred. Shodu so prisostvovali tudi delodajalci, med njimi Fink, Schumi in Ruting, ki so ugovarjali Kunčevim izvajanjem in ga napadli, češ da širi socialistične ideje in parole, ki mešajo ljudem samo glave, ki pa ne morejo rešiti socialnega vprašanja, češ da so delodajalci in delavci enota, ki je ne kaže razbijati. Robert Wagner je nastopil v Kunčevo obrambo in opozoril na nujnost razredne borbe in pravilnost Lassallovih načel. Nasprotja se se tako zaostri, da se je v diskusijo vmešal navzoči policijski inšpektor Gutmann, ki je delavce svaril pred socializmom in jih pozval, naj se ne vdajajo fantazijam in naj se raje drže realnih tal.⁹ Krojaški pomočniki, ki so imeli v svojih vrstah Matijo Kunca, organizatorja celotnega delavskega in poli-

tičnega gibanja v takratni Ljubljani, so bili celo leto 1872 zelo razgibani. Še meseca septembra istega leta so ponovno sklicali shod, ki ga je vodil Tomic. Glavni poročevalec na shodu je bil Matija Kunc, ki se je medtem kot predstavnik ljubljanskih krojačev udeležil kongresa sindikatov nemških krojačev v Leipzigu. V tem sindikatu so bili organizirani vsi krojaški pomočniki, ne samo nemških dežela, temveč tudi zastopniki avstrijskih krojaških pomočnikov. Matija Kunc je poročal o kongresu in priporočil, da sprejmejo tudi ljubljanski krojači sklepe leipziškega kongresa. Na shodu so prisotni krojaški pomočniki sprejeli leipziške zaključke. Zanimivo je, da je ob tej priložnosti Matija Kunc kritiziral organizacijo sindikata, češ da avstrijski krojači ne morejo imeti sedeža svoje organizacije v Nemčiji, ker so v Avstriji tudi nenemški narodi in je zato potrebno, da imajo avstrijski delavci svojo lastno sindikalno organizacijo. Obenem je opozoril na potrebo strokovnega glasila in potrebo ustanovitve lastne bolniško-podporne blagajne. V debato o Kuncem poročilu so posegli najvidnejši člani takratnega delavsko-izobraževalnega društva. Na shodu so izvolili poseben pripravljalni odbor, ki so mu naložili, da izvrši vse priprave za ustanovitev strokovnega društva krojaških pomočnikov v Ljubljani. V ta odbor so bili izvoljeni poleg Matije Kunca še Lukežič, Jaklič, Kalin, Videnšek in Stanič. Če se postavimo na stališče, da je bilo l. 1867 ustanovljeno društvo tiskarjev »Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani«, strokovno izobraževalno društvo, potem imamo lahko strokovno društvo krojačev za prvi v Ljubljani ustanovljeni sindikat, ki je bil rojen na podlagi ostre razredne borbe v času mezdnega in stavkovnega gibanja ljubljanskih krojaških pomočnikov.¹⁰

Zgled krojačev so kmalu posnemali tudi drugi delavci v Ljubljani. Delovni pogoji mizarjev, tesarjev, čevljarjev, pekovskih pomočnikov in drugih kategorij delavcev so bili v mnogočem enaki, če še ne hujši kot pri krojaških pomočnikih. Tako so se leta 1872 začeli organizirati tudi mizarški pomočniki. Že 25. maja so se sestali v gostilni »Pri Fischerju« ter postavili na dnevni red dve točki: izboljšanje zdravstvenega in materialnega položaja mizarških pomočnikov in izvolitev komiteja za izvedbo sprejetih sklepov. Po policijskem poročilu se je shoda udeležilo nad 80 delavcev. Shod je vodil mizarški pomočnik Meyer. Na shodu so poudarjali, da žive delavci v težkem položaju,

da traja delavnik od 5. ure zjutraj do 7. ure zvečer. Delavci so se zavzeli za skrajšanje delavnika, ki bi naj trajal od 6 zjutraj do 6 zvečer. Poleg tega so delavci zahtevali tudi 40% zvišanje mezd. Resnični organizator gibanja je bil tudi pri mizarjih Matija Kunc, ki je nastopil na shodu in govoril delavcem, da je uspeh odvisen le od solidarnosti delavcev. Govoril je proti religioznim in nacionalnim razprtijam, ki le slabe delavsko gibanje. Na podlagi referata in diskusije so zborovalci sprejeli resolucijo, v kateri so zahtevali uvedbo deseturnega delavnika, povišanje mezd, dalje so zahtevali, naj pomočniki ne stanujejo pri mojstrih, ter odpravo truck-sistema. Za uresničitev resolucije so izvolili poseben odbor, ki so ga sestavljali pomočniki Meyer, zaposlen pri firmi Tönnies, Notar, zaposlen pri tvrdki Doberle, Paternoster, zaposlen pri tvrdki Mathian, Jeglič, zaposlen pri Petrinu, Schweizer pri Hanschlu, Kanja pri Naglasu in Šušteršič pri Cigoju.¹¹ Mizarski mojstri niso hoteli ugoditi zahtevam pomočnikov, zato so ti individualno odpovedali delovno razmerje s 15. junijem 1872 ter naslednjega dne stopili v stavko. V času, ko so mizarški pomočniki stopili v stavko, so že stavkali čevljarji. Pred samo stavko so se 1. junija ponovno sestali mizarški pomočniki v gostilni »Pri Fischerju«. Shod je vodil mizarški pomočnik Karel Notar. Glavni govornik na shodu pa je bil Matija Kunc. Zbranim pomočnikom je sporočil, da je na shodu 25. maja 1872 izbrani komite sporočil mojstrom zahteve pomočnikov, da pa mojstri sploh niso odgovorili in kljub vabilu tudi na shod 1. junija niso prišli. Zaradi tega je Matija Kunc pozval navzoče, naj gredo v borbo in naj jo vodijo do kraja. Omenil je, da so delavci na Dunaju z odločno borbo zmagali že v 80 tovarnah in si priborili 10-urni delavnik. Če je to bilo možno na Dunaju, zakaj bi to ne bilo možno tudi pri nas. Zlasti je govornik podpiral zahtevo po zvišanju mezd, kar si je treba priboriti, če ne gre drugače, tudi s stavko, ter je hrabril prisotne, da bodo v primeru stavk v drugih krajih podprli stavkujoče. V resnici so ljubljanski mizarški pomočniki dobili pomoč 10 goldinarjev in sicer 7 goldinarjev z Dunaja in 3 goldinarje iz Budimpešte.¹² Pozval je prisotne, naj odpovedo delovno razmerje, in gredo na delo drugam, kjer so delovni pogoji boljši. Od vseh mojstrov se je vabilu na shod odzval le mojster Haritsch, ki je pristal na 12-urni delavnik. Matija Kunc je še omenjal težke delovne pogoje in pa neznosne stanovanjske razmere, v kate-

rih so živeli ljubljanski delavci. Na shodu je bilo prečitano pismo mojstra Regalija, ki je zborovalcem želel uspeh v njihovi borbi za zboljšanje življenjskih pogojev. Zborovanja se je udeležilo nad 100 delavcev, ki so soglasno sklenili, da stopijo s 16. v mesecu v stavko.¹³ Slovenski Narod je poročal o mezdnem gibanju čevljarjev kakor tudi o shodu mizararskih pomočnikov 25. maja. V svojem poročilu je ostro napadel Matijo Kunca kot organizatorja delavskega gibanja v Ljubljani in med drugim napisal: »Mladi krojač gospod Kunc, ki je, kakor sam pravi, delavski »vodja ljubljanski«, vsak dan bolj uvidi, da je premalo učil, da premalo zna, da bi mogel biti poveljnik ljubljanskih delavcev. S frazami in zabavljanjem na enega ali drugega, na to ali ono stranko še dolgo ni rešeno socialno vprašanje. Smešen je bil predlog, ki ga je Kunc pri današnjem mesečnem zboru stavil, naj bi se sklenilo, da tudi ženske imajo pravico zahajati v društveno stanovanje in se posluževati knjig in časnikov. Gospod vladni zastopnik Gutmann pa je takoj zabranil vsako razpravo tega predloga, ker je proti pravilom in bi se še iz drugih vzrokov ne mogel na noben način obravnavati.«¹⁴ Tudi Novice so poročale o mezdnem gibanju mizarjev, tesarjev in krojačev ter so stavko imenovala »upor delavcev.«¹⁵ Kljub temu in vsemu pritisku in preganjanju so mizararski pomočniki stopili v stavko. Iz policijskega poročila je razvidno, da je stavka uspela, saj je pri Naglasu stavkalo 10, pri Petrinu 8, pri Doberletu 6, pri Matjanu 10, pri Kratni 3, pri Kurniku 4, pri Hausu 4, pri Goršiču 1, pri Novaku 2, pri Cigoju 3, pri Baltiču 1, pri Vidmarju 2, pri Statenheimerju 1 in v Šiški 4 mizararski pomočniki.¹⁶ Deželni predsednik sam se je vmešal v stavko in pozval občino, naj ugotovi, koliko je med stavkujočimi vojaških obveznikov, koliko tujcev in obenem pozval občino, naj izžene stavkujoče v domovinsko občino. Dopis, ki ga je predsednik Karl Wurzbach poslal tedanjemu ljubljanskemu županu, se glasi: »Vaše blagorodje, prosim vas, da mi nemudoma sporočite o stavki mizarjev, zlasti da mi sporočite število stavkujočih in pa mojstre, pri katerih je prišlo do stavke, kakor tudi število tistih, ki so zapustili Ljubljano, nadalje, iz kakšnih pomožnih sredstev se preživljajo stavkujoči, ki so še ostali v Ljubljani, koliko je med njimi vojaških obveznikov, kakšne vojaške listine imajo, zlasti, pa, če je lokalna oblast ob stavki uporabila zakon z dne 27. julija 1872, državni zakonik 88, str. 229 in kakšen uspeh je pri tem dosegla. Vse

ukrepe, ki jih bo občina storila, je nemudoma sporočiti predsedstvu vlade. Končno zagotavljam gospoda župana v zvezi z razpisi z dne 7. in 18. t. m. št. 729 in št. 766, da bode ta mesto in podrejena politična oblast v tej zelo važni zadevi deležna vladne podpore.

Vaše blagorodje naj sprejeme izraz spoštovanja

Ljubljana, 21. junija 1872.

C. kr. deželni predsednik:

Karl Wurzbach s. r.«

Iz tega razpisa je razvidno, da je deželni predsednik pozval lokalne oblasti, da naj se poslužijo nezakonitih sredstev pri preganjanju delavskega gibanja. Zakoniti predpis, na katerega se je deželni predsednik skliceval, je bil zakon, ki je bil naperjen zoper potepuhe, vlačuge, bivše kaznjence in »individue«, ki so brez premoženja in ne morejo dokazati, da so zaposleni. Mestna policija je ugotovila, da so med stavkujočimi štirje delavci iz Madžarske, trije iz Trsta in po eden iz Maribora, Gradca in Dunaja, medtem ko so ostali Ljubljančani. Gotovo je, da so mestne oblasti na podlagi ukaza z višjega mesta izgnale delavce, ki niso bili iz Ljubljane, ter vojaške obveznike poklicale pod orožje. Med stavko je mizararski mojster Krašnja pristal na 10 in 1/2 urni delavnik. Ljubljanska policija je javila predsedstvu vlade, da proti ostalim stavkujočim ni mogla storiti posebnih ukrepov, ker se stavkujoči vedejo mirno, imajo delavske knjižice in žive od lastnih prihrankov. Policija je še pristavila, da delavci ne bodo mogli dolgo v stavki vztrajati. Od domačih delavcev so po policijskih poročilih bili Mihael Jenič, Mihael Petrič in Andrej Pakač vojni obvezniki. Stavka je prenehala 4. julija 1872 ter je uspela, ker so mojstri pristali na skrajšanje delavnika, ki je od tedaj dalje trajal od 6. zjutraj do 6. zvečer s polurnim odmorom za zajtrk in enournim odmorom za kosilo. Nadalje so mojstri pristali na zvišanje mezd pri časovni mezdi in na 25 % povišek mezd pri akordnem delu.

Malo kasneje so se razgibali tudi tesarji. Ko je v tovarni Tönnies skušal lastnik tovarne uveljaviti novi delovni red, s katerim je nameraval že tako težke delovne pogoje oslabšati, so se delavci uprli. Na pobudo Matije Kunca so se tesarji 22. junija 1872 zbrali v gostilni pri »Slonu«. »Slovenski Narod«, ki je poročal o shodu, je tudi ob tej priložnosti napadel Matijo Kunca, češ da je »počel razlagati socialistične ideje, kar je navzoči vladni komisar Perona za-

širilo tudi na druga podjetja. Tako je pri tvrdki Tönnies stavkalo 20, pri Gneizu 28, pri Jerančiču 10, pri Tavčarju 30 in pri Brenzu 16 delavcev. Stavka je zelo prizadela delodajalce, ki so ravno v tem času prevzeli večja dela. Vlada in mestna policija sta budno spremljali potek stavke in jo skušali z vsemi sredstvi zlomiti.²⁰ Predsednik Wurzbach je 7. julija 1872 poslal Karlu Dežmanu sledeči razpis: »Vaše blagorodje! Živahno gibanje, ki je v zadnjem času zajelo tudi delavce v Ljubljani, mora biti predmet pozornosti oblasti. Gibanje ni važno samo v državnopolitičnem oziru, temveč je važno tudi za stanje obrti in za socialne razmere ter postaja zaradi tega tudi glede na javno varnost važno in tako tudi predmet delovanja lokalne policije. Zaradi tega prosim Vaše blagorodje, na katero se popolnoma zanesem, da posveti vso pozornost delavskemu gibanju in mi ta svoja opažanja nemudoma sporoči.

Zlasti opozarjam na nošenje znakov. Zapaženo je namreč, da nosijo člani Delavsko-izobraževalnega društva kakor tudi nekateri člani požarne brambe na čepicah, na prsni ali pa tudi na suknjah spominske znake, ki imajo obliko sekire, izdelane iz belega emajla, na katerem sta upodobljeni dve roki, ki držita kladivo. Taki znaki so se pojavili že lani po obisku delavskega voditelja Mosta v Ljubljani. Ob zadnjem delavskem zborovanju, ki mu je prisostvoval magistratni svetnik Guttmann, so se taki znaki pojavili celo na njegovi mizi. O tem naj poda g. magistratni svetnik takoj pismeno poročilo. Nekateri člani Delavskega izobraževalnega društva nosijo tudi neke vrste uniforme, in sicer modre hlače, kožnate suknjiče in krvavordeče šale. Bajе so precejšnje količino teh oblačil dobili z Dunaja. Tudi ob tej priložnosti Vas prosim za plodno sodelovanje ter Vam zagotavljam svoje *popolno* spoštovanje. Ljubljana, 7. julija 1872. C. kr. deželni predsednik: Wurzbach.«²¹ Stavkovni val, ki se je zlasti s tesarsko stavko razširil po Ljubljani, je močno vznemiril vladajoče kroge, tako da je že 13. julija 1872 deželni predsednik ponovno naslovil na župana Karla Dežmana sledeči razpis: »Vaše blagorodje! V zvezi z mojim razpisom od 7. julija 1872 opr. št. 729, ponovno poudarjam, da postaja tukajšnje delavsko gibanje iz dneva v dan bolj nevarno, kar je važno za razvoj obrti, socialne razmere in pa varnost. Stavka mizarjev je mojstrom prizadela občutno škodo, ker so prevzeli obveznosti, ki jih niso mogli izpolniti. Stavka je prizadela tudi stavbenike.

Obveščeni smo, da se pripravlja tudi stavka pekovskih pomočnikov, in bo do nje prišlo, če ne bo oblast pravočasno in uspešno posredovala. S tem bi bilo mojstrom onemogočeno, da bi zadostili potrebam svojih odjemalcev. Pripravlja se tudi stavka tesarjev. Te stavke imajo velik političen pomen, ker so posledica sistematičnega hujskanja delavskega razreda. Začasno stanje za sedaj še ni vznemirjajoče, kljub temu pa razlogi, ki sem jih že omenil, zahtevajo, da je potrebno pretečo nevarnost odvrniti z vsemi zakonitimi sredstvi.

V prvi vrsti naj Vaše blagorodje kot predstavnik občine s pomočjo ostalih mestnih svetovalcev v lastnem delovnem področju in z vplivom prevzame iniciativo v posredovanju med mojstri in pomočniki. Pekovski pomočniki se baje niso zedimili glede svojih zahtev. Morda bi Vaše blagorodje to okolnost izkoristilo, da prepreči stavko ali da vsaj doseže, da bi pekovski pomočniki popolnoma ne zapadli vplivu hujskačev. Bajе so brezposelni mizarški in pekovski pomočniki dobili poziv, da zapuste Ljubljano in odidejo v Gradec ali na Dunaj. To je treba vsekakor preprečiti, vendar si pridržujem pravico, da izdam naknadna navodila o ukrepih, ki jih bo treba uveljaviti in ki bodo v skladu z zakonom ter takšni, da bodo dosegli svoj namen.«²²

Tudi novi deželni predsednik Auersperg je nadaljeval prakso svojega prednika. Z izgonom stavkujočih in klicanjem vojaških obveznikov k vojakom je skušal zlomiti stavko. Poročilo pravi, da je bil tesarski štrajk pri Brenzu, Jerančiču in Tönniesu zlomljen. En sam mojster je obljubil povišanje mezd. Iz istega spisa so razvidna tudi sredstva, ki so se jih mojstri s pomočjo državnega aparata posluževali, da bi stavko zlomili. Podjetnik Karel Tavčar je stavkujoče zamenjal s stavkokazi, ki jih je pripeljal iz Litije. Stavkujoči so bili večinoma iz Šiške, Most in Bizovika. Isti podjetnik je obtožil polirja Jakoba Kovača, vulgo »Zavirla« iz Kosez, da je skušal preprečiti prihod stavkokazov iz Litije. Ovadba je navajala, da je omenjeni odšel v Litijo in pretil tamošnjim delavcem, da jih bo v primeru, če pridejo v Ljubljano, napadlo preko 330 stavkujočih delavcev. Obtožen je bil po koalicijskem zakonu, vendar je bil pred sodiščem oproščen, ker priče niso mogle potrditi, da bi bil v resnici pretil delavcem. Policija je skušala vsak najmanjši incident izrabiti za nastop proti delavcem. 15. julija 1872 poroča, da se stavkujoči delavci še niso pojavili v mestu, pač pa da so se pol-

noštevilno pridružili stavki tako, da je pri tvrdki Jerančič ostal na delu samo delavec Ivan Lapnik. Ko je ta hotel iti na delo, ga je ustavil delavec Ivan Kozina in mu zagrozil s posledicami, če bo šel na delo. Ravno tako je policija ovadila še več drugih delavcev, ki so bili vsi obtoženi po zakonu o koaliciji iz l. 1870. Pred sodišče so prišli delavci Miha Lampih iz Štepanje vasi, Ivan Urbanc in Peter Porenta, oba iz Most.²³

Stavkovno gibanje ni prenehalo niti naslednjega leta. Posledice splošnega gospodarskega poloma še niso omrtvičile delavskega gibanja. Februarja meseca 1873 je prišlo do delavskih nemirov v Ilirski Bistrici. V tem času se je gradila železnica Pivka—Reka. Ker podjetnik ni izplačal delavcem mezd in so sploh bili ti izrabljani v vseh ozirih, so se uprli. 10. februarja 1873 je 600—700 delavcev prišlo pred poslopje okrajnega glavarstva in tam demonstriralo. Poročilo pravi, da so bili podjetnik Dial in Rigodom ter zastopniki Južnih železnic in uradne osebe, ki so prišle v Ilirsko Bistrico, da bi se pogajale z delavci, oblegane od delavcev v poslopju okrajnega glavarstva. Končno se je zastopniku Južne železnice Ackerju in okrajnemu glavarju posrečilo, da so razburjene delavce pomirili.²⁴ Aprila 1872 so bili zopet krojaški in čevljarški pomočniki tisti, ki so razvili živahno delavnost za izboljšanje svojega položaja; tega so povezali z organiziranjem delavcev v lastne sindikalne organizacije. 20. aprila 1873 so čevljarški pomočniki sklicali shod v gostilno »Pri Fischerju«. Na shodu so zahtevali skrajšanje delavnika in zvišanje mezd. Na tem shodu je bil glavni govornik Matija Kunc. Krojaški pomočniki so bili prvi, ki so predložili v odobritev statut svojega sindikata. Ker so bila prvotna pravila zavrnjena, so vložili nova. Ker na to svojo vlogo niso prejeli odgovora, je Matija Kunc skupaj z Ivanom Jagričem, Petrom Kalinom in še nekim drugim tovarišem sporočil deželni vladi, da je društvo po § 7 zakona o društvih iz l. 1867 začelo s svojim delovanjem. Istočasno z gibanjem krojačev in čevljarjev za potrditev statuten sindikatov so l. 1873 tudi delavci lesne industrije in mizarji predložili svoje statute v odobritev, tako da pomeni leto 1873 rojstvo naših prvih sindikatov v Ljubljani. Iz policijskih spisov je razvidno, da je Kunc predložil pravila za strokovno društvo krojačev 12. aprila 1873 in da je oblast ta pravila odobrila 8. avgusta 1873; ker pa odgovor društvu ni bil pravočasno sporočen, je Matija Kunc, sklicujoč se na zakon, javil predsedstvu, da je društvo začelo delovati.

Istega leta meseca maja so začeli delavci lesne industrije pripravljati za potrditev statut svojega sindikata. 31. avgusta 1873 je bil ustanovni občni zbor sindikata delavcev lesne industrije. Shoda so se udeležili tudi krojači, čevljarji, tiskarji, in drugi delavci. Shod je vodil Matija Kunc. 5. oktobra so se ponovno sestali in je na shodu zopet govoril Matija Kunc. Izvoljen je bil poseben pripravljalni odbor, v katerem sta bila Vincenc Forscht kot predsednik in Jožef Lešnjak kot njegov namestnik. Nadalje so bili v odbor izvoljeni še Avgust Stare, Alojz Bartolme, Melhior Prebir, Ivan Škerjanc, Ivan Follan, Franc Škof, Jože Pirnat, Franc Černe, Bartolomej Novak, Franc Jesih in Gašper Veselak. Ustanovitev društva so pozdravila strokovna društva iz Celovca, Salzburga in Gradca. Policijsko poročilo je posebej omenilo pozdravne telegrame, ker se je telegram iz Celovca končal s socialističnim pozdravom, telegram iz Salzburga pa z besedami: »Živel! tovariši, člani strokovnega društva, živel! organizacija!« 9. novembra je strokovno

Hohes K. K. Landesregierung.

*Geachtliches Ansuchen um Eintragung eines Fachvereins
der Kleidermacher in Kärnten bei der k. k. Landesregierung
in Wien. In demselben wird angefragt, ob die
Eintragung desselben genehmigt werden kann.
20. April 1873. In demselben wird angefragt, ob die
Eintragung desselben genehmigt werden kann.
des Fachvereins der Kleidermacher auf 8. April 1873.
gefasst am 15. April 1873. Seine Excellenz
k. k. Landesregierung in Wien.
Geachtlich bittet angefragt geachtliches Ansuchen des
Fachvereins der Kleidermacher auf 8. April 1873.
Eintragung desselben.*

Kärnten am 16. April 1873.

Der Vorstand des Vereins

Matias Kunc

Johann Kunkel

Johann Kunkel

Johann Jagrič

Krojaški sindikat poroča o začetku svojega delovanja

društvo zborovalo v gostilni »Zur Vereinigung«. 16. novembra pa je proslavilo obletnico svojega obstoja, 7. decembra je bilo v društvu predavanje o normalnem delavniku. Predavanje je bilo v gostilni »Pri Fischerju«. Glavni govornik Matija Kunc je govoril o pomenu in vlogi tovarniške zakonodaje in o vlogi razsodišč na Angleškem. Omeniti je potrebno še, da so člani društva na shodu 16. avgusta 1873 izbrali svoje delegate za kongres delavcev lesne industrije, ki je bil napovedan za 22. februar 1874. Ljubljanski delavci so izbrali za svojega delegata Andreja Peklenka. Na zborovanju je govoril Kunc, ki je zlasti opozoril na položaj vajencev v lesni industriji. Na tem sestanku so delavci izbrali komite za izdelavo statuta, v katerega so bili izvoljeni Andrej Peklenk, Berdajs, Forscht, Lešnjak in Voltrauer.²⁵ 31. avgusta so zborovali krojači. 12. oktobra so krojači ponovno zborovali. Ker je moral na pritisk policije Matija Kunc odstopiti kot predsednik, je njegove posle začasno prevzel Josip Dovič. Kunc je na shodu govoril o preganjanju delavstva ter o poskusih, da bi se znižale mezde. Končno je pozval zbrane delavce, naj bodo enotni. Na shodu sta govorila razen Kunca še Šturm in Dovič. Društvo je tedaj proslavilo tudi obletnico svojega obstoja.

Tudi čevljarski pomočniki niso zaostajali za drugimi tovariši. Začeli so s pripravami za ustanovitev društva ter lastne »čevljarske asociacije«. 7. septembra 1873 so zborovali »Pri Fischerju«. Izvolili so komite za izdelavo pravil sindikata, v katerega so bili izvoljeni Ivan Germek kot predsednik, Mihael Boben kot njegov namestnik, kot člani pa Georg Harauer, Ivan Schrank, Jakob Kavčič, Alfonz Roth, Franc Vertnik, Pavel Anderhul in Jurij Vidmar. 19. oktobra so ponovno zborovali v gostilni »Pri Fischerju«. Na tem zborovanju so sprejeli spomenico, naslovljeno na mojstre, v kateri so zahtevali, naj se zvišajo mezde, skrajša delavnik in zboljšajo delovni pogoji. Na shodu so navajali, da morajo čevljarski pomočniki delati po 14—16 ur dnevno v nezdravih delavnicah, kjer morajo celo ob dnevu delati pri luči. 16. novembra so se ponovno sestali, ker je bil ta dan določen kot termin, do katerega naj mojstri odgovorijo na postavljene zahteve. Res so čevljarski mojstri pisмено odgovorili in je bil njihov odgovor na shodu prečitan. V odgovoru so mojstri trdili, da položaj mojstrov zaradi hude konkurence ni nič boljši od položaja njihovih pomočnikov. Svetovali so pomočnikom, naj izboljšajo svoj položaj z varče-

vanjem. 23. novembra 1873 je društvo čevljarskih pomočnikov proslavilo obletnico delovanja svojega društva.²⁶

Vsa omenjena društva so l. 1873 dobila od oblasti potrjena pravila in nadaljevala s svojo delavnostjo tudi v l. 1874. Tako so 8. marca 1874 zborovali člani sindikata čevljarskih pomočnikov. Na tem shodu je Matija Kunc predaval o brezposelnosti in konkurenčni vlogi kaznilnic in prisilnih delavnic. 26. aprila 1874 je bil kongres sindikata čevljarskih pomočnikov v Gradcu. Kongresa so se udeležili tudi delegati ljubljanskega društva.²⁷ 7. junija istega leta so se člani ponovno sestali v gostilni »Pri Fischerju«. Društvo delavcev lesne industrije se je po svojem delegatu udeležilo kongresa avstrijskih delavcev v dneh 9.—10. septembra 1873 na Dunaju. Poročilo o tem kongresu in o sklepih sta 22. februarja 1874 podala predsednik društva Forscht v nemščini, Matija Kunc pa v slovenščini. Na shodu so prisotni sprejeli resolucijo, ki je bila sprejeta na kongresu na Dunaju. S to resolucijo so tudi člani ljubljanskega društva zahtevali sledeče:

1. Enotno organizacijo vseh delavcev lesne industrije na podlagi enotne ideologije in istih ciljev.
2. Osemurni delavnik, uvedbo obrtnih inšpektorjev, izvoljenih od delavstva.
3. Odpravo akordnega dela in borbo proti oddaji del kaznilnicam in delavnicam.
4. Uvedbo posredovanja za delo.
5. Enotno socialno zavarovanje za primer bolezni z delavsko samoupravo na čelu.
6. Varstvo vajencev, enak delavnik za pomočnike in vajence, vajenci naj ne vstopijo v učno razmerje pred končanem 14. letom, po končani vajenski dobi pa naj opravljajo izpit pred strokovnjaki in pod nadzorom inšpekcije dela.
7. Ustanovitev asociacij — zadrug.
8. Posebno pozornost je treba posvetiti delavskemu tisku. Priporočajo se časopisi »Gleichheit«, za delavce na Ogrskem pa »Arbeiter Wochenkronik«, ki je izhajala v Budimpešti in pa Delnicki listy za češke delavce.²⁸

Za razmerje med novimi sindikati in Delavskim izobraževalnim društvom je zanimiv spor, ki je nastal med Kuncem in Tomicem in ki se je obravnaval na seji Delavsko-izobraževalnega društva 8. decembra 1872. Tomic je opravičeval nedelavnost društvenega odbora s tem, da so novoustanovljena strokovna društva odtegnila društvu vse članstvo. Nato je pravilno odvrnil

Kunc, da so strokovna društva le sestavni del Delavsko-izobraževalnega društva in da je v interesu društva čim večja aktivnost strokovnih društev.²⁹

Ljubljansko meščansko časopisje je budno spremljalo stavke v inozemstvu, v Avstriji in doma. Dokler stavkovno gibanje ni zajelo samo Ljubljane, je kolikor toliko objektivno poročalo o stavkah drugod. Ko pa so stavke zajele tudi Ljubljano, je ljubljansko časopisje odločno zavrnilo stavke in svetovalo oblastem, naj omejijo koalicijsko svobodo in nastopijo proti stavkujočim. Tako je »Laibacher Tagblatt« svetoval kot najboljše sredstvo, ki ga naj uporabijo delodajalci v borbi proti stavkujočim, koalicijo delodajalcev. Pri tem se je časopis skliceval na primer dunajskih lastnikov tiskarn, ki so se družili v lasten sindikat v borbi proti grafičnim delavcem. Isti časopis je na podlagi podatkov ankete, ki jo je organizirala trgovska in obrtna zbornica na Koroškem, glede vprašanja stavk priporočal, naj delavce, ki zapuste delo, kaznujejo z zaporom, ki naj se poostri s postom in temnico, po prestani kazni pa naj delavec odsluži škodo, ki jo je s svojim nezakonitim ravnanjem povzročil.

Isti časopis je v zvezi s stávkami na Dunaju pripomnil, da »streljajo delavci daleko preko cilja«, ker stavke ne uporabljajo za dosego izboljšanja ekonomskih pravic, temveč v politične namene. Isti časopis je poudaril, da se s tem postavlja vprašanje sile, kdo je močnejši, ali delodajalci ali delavci, in naj o tem vprašanju razmislijo tudi delavci na Kranjskem.³⁰

Medtem ko so delavska društva dosegla višek svojega dela v letu 1873, je njihovo delovanje v letu 1874 začelo pojemati, dokler niso končno na novo ustanovljeni sindikati v letu 1875 prenehali s svojim delom. V glavnem je bil razlog za začasni zastoj ogromna gospodarska kriza, ki je zajela vso monarhijo in tudi naše kraje po gospodarskem zlomu leta 1873. Šele leta 1874 so se posledice zloma začutile tudi pri nas in je gospodarska depresija močno vplivala na delavske organizacije, ker je zlasti brezpo-

selnost v tem obdobju onemogočila vsak poskus uspešne sindikalne borbe. Opis sindikalnega organiziranja ljubljanskega delavstva v obdobju 1871—1874 ter stavk, ki so jih hrabro vodili ljubljanski delavci, dokazuje, da je organizacija ljubljanskega delavstva bila dokaj močna. Matica delavskega političnega in sindikalnega gibanja je bilo Delavsko-izobraževalno društvo v Ljubljani, ki je pod vodstvom Matije Kunca in s pomočjo, ki jo je dobivalo od sorodnih organizacij na Dunaju in drugod, vodilo ljubljansko delavstvo na ravni takratnega avstrijskega delavskega gibanja. Meščanstvo je skušalo brez razlike na narodnost s pomočjo državne oblasti s silo zatreti razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja. Leta 1871 do 1874 pa kljub vsemu terorju meščanstva pomenijo leta izrazitega poleta v razvoju slovenskega delavskega političnega in sindikalnega gibanja.

OPOMBE

1. Fritz Klenner: Die österreichischen Gewerkschaften, I. Band, str. 20. — 2. Normalien Sammlung für den politischen Verwaltungsdienst I. Band H. M. 29. 9. 1874, št. 1518. — 2.a: Dr. Kyovsky Rudi: Zakon o koaliciji, Socialistična misel, 1955 št. 8—12. — 3. Laibacher Zeitung, 1869, št. 254. — 4. R. Golouh, Iz zgodovine delavskega gibanja v Ljubljani, Kronika leto 1, št. 1, str. 46—49. — 5. Laibacher Tagblatt, 1871, št. 70, 75, 94, 212, Laibacher Zeitung št. 214 iz leta 1871, Slovenski Narod 1871, št. 35 in 37. — 6. Mestni arhiv v Ljubljani, VII, 35/36, letnik 1871 do 1880, fasc. 857. — 7. Laibacher Tagblatt, letnik 1872, št. 40. — 8. Laibacher Zeitung, 1872, št. 42. — 9. Laibacher Zeitung, 1872, št. 42 in Laibacher Tagblatt št. 42 iz leta 1872. — 10. Laibacher Zeitung 1872, št. 207. — 11. Laibacher Zeitung 1872, št. 120, 123, 137 in 138 in Laibacher Tagblatt 1872, št. 65 in 123. Mestni arhiv IX/3 1872 št. 4495. — 12. Kazenski spis proti Železnikarju in tovarišem — policijski zapiski Mestnega arhiva Ljubljane o seji Delavsko-izobraževalnega društva v Ljubljani, 8. XII. 1872. — 13. Mestni arhiv IX/3 1872, št. 5320. — 14. Slovenski Narod 1872 št. 61. — 15. Novice 1872, list 29. — 16. Mestni arhiv IX/3, 1872 št. 6058. — 17. Slovenski Narod 1872, št. 75 in 81. — 18. Mestni arhiv X/11, 1871, št. 6061 in priključeni akt št. 800 Predsedstva deželne vlade na Kranjskem 1872. — 19. Mestni arhiv IX/3, 1872, št. 6885 in 6998 ter priključen akt Predsedstva deželne vlade za Kranjsko Preds. št. 923 iz l. 1872. — 20. Mestni arhiv X/3 letnik 1872 št. 6824. — 21. Mestni arhiv X/1 letnik 1872, št. 5591 in priključeni spis Predsedstva deželne vlade za Kranjsko. Pred. št. 729. — 22. Mestni arhiv X/11 letnik 1872, št. 6450 in priključeni spis Predsedstva deželne vlade za Kranjsko Preds. št. 776. — 23. Mestni arhiv X/11, 1873, št. 4297. — 24. Laibacher Tagblatt 1873, št. 34 in 36. — 25. Laibacher Zeitung 1873, št. 86, 90, 123, 144, 176, 179, 182, 184, 186, 189, 202, 224, 230, 238, 241, 246 in 269. Laibacher Tagblatt 143, 184, 189, 196, 202 in 264. — iz l. 1872. — 27. Mestni arhiv X/11, 1873, št. 7421. — 28. Mest-26. Mestni arhiv X/11, 1873 št. 7421 in X/3, 1872, št. 6824 ni arhiv X/11, 1873, št. 10.588. — 29. Kazenski spis proti Železnikarju in tovarišem — policijski zapiski Mestnega magistrata Ljubljane o delovanju Delavskoizobraževalnega društva v Ljubljani — sestanek 8. XII. 1872 v gostilni Fischer, in Laibacher Zeitung 1872 št. 271. — 30. Laibacher Zeitung 1872, št. 271, letnik 1873, št. 62, 127, 128.

